

מבואי דברים

בחודש סיוון תשס"ח נערך בירושלים הכנס השנתי של החוג ללימודי ארץ ישראל של מכללת הרצוג, שהוקדש לנושא: 'כתוב באבן: כתובות עבריות בארץ ישראל, מהעת העתיקה לעת החדשה'. לימים הפכו כמה מן ההרצאות שנישאו באותו הכנס למאמרים כתובים, ואלו מהווים חלק נכבד מגיליון זה של על אתר. ארבעה מן המאמרים בגיליון מוקדשים לפיכך, לכתובות שונות בארץ ישראל ובסביבותיה, הן בעת העתיקה והן בעת החדשה. שאר המאמרים, לעומתם, עוסקים במגוון סוגיות, המשקפות במידה מסוימת גם את המגוון הרחב של הנושאים הנלמדים בחוג ללימודי ארץ ישראל במכללת הרצוג.

במאמר הראשון עוסק ד"ר יואל אליצור במידע האצור על אחת מן הכתובות הנודעות והמשמעותיות ביותר בסביבתה של ארץ ישראל – מפת מידבא – תוך התמקדות בניסיון לזיהוי מחודש של נחל זרד, שלאורך הדורות הוצעו ביחס אליו מספר זיהויים גאוגרפיים אפשריים. במקביל לדיון במידע המצוי במפת מידבא, עוסק המחבר בניתוח המידע המקראי על אודות נחל זרד, כמו גם המידע המצוי עליו בברייתא דתחומין. מתוך השוואת המקורות כולם מציע המחבר זיהוי מחודש של נחל זרד המקראי, שהוא בעל השלכות פרשניות משמעותיות.

ד"ר חיים בן דוד דן אף הוא בשמות מקומות וזיהויים במרחב הארץ ישראלי. במוקד המאמר כמה עשרות אבני מיל מן הפרובינקיות הרומיות יהודה (פלסטינה) וערביה, שבחלקן התחתון מופיעות כתובות תכליתיות, המציינות את שמות הערים שבהן החלה הדרך שאבני המיל מוצבות לאורכה. ניתוח השמות המופיעים על אבני המיל מעלה שאלות שונות, ולעתים מספק מידע ייחודי על שינויים דמוגרפיים, יישוביים ותרבותיים באזורים שונים בארץ ישראל ובסביבתה.

גם מאמרו של דניאל משה לוי, המתמקד באתר 'קבור בני ישראל' שמצפון לירושלים, עוסק בזיהוי שמות ומקומות מקראיים ואולם במקרה זה מתבססת הצעת הזיהוי החדש של המחבר לא על ניתוח פילולוגי של כתובות שנמצאו באתר, כי אם על ניתוח טקסטואלי של מקורות שונים – מקראיים ובתראמקראיים – כמו גם על עיון מחודש באופיו הגאוגרפי של האתר ושל סביבתו הקרובה. כך מציע המחבר לזהות ב'קבור בני ישראל' את מקום קבורתם של הרוגי פילגש בגבעה, ואף מציע לקשור לכך את שם היישוב הסמוך – חיזמא (עִזְמָנָת).

מאמרו ההיסטורי-הלכתי של ד"ר חנן בירנבוים עוסק באופיו המשתנה של חג הסוכות בימי הבית השני ובמסורות השונות על החג ועל ציונו לאורך הדורות. המאמר מתמקד בשאלה האם נחוג החג בבית המקדש בלבד, בירושלים כולה או בכל רחבי ארץ ישראל, זאת מתוך ניתוח מעמיק של ההתייחסויות השונות לחג הסוכות

בתורה והתייחסויות שונות אל החג במגילת המקדש, בספר היובלים ובמספר מקורות נוספים בני התקופה.

מאמרו של ד"ר איל דודסון הוא מאמר נוסף העוסק בתיעוד כתובות ובניתוחן ההיסטורי. המחבר מתמקד בכתובות יהודיות מן הרובע היהודי בירושלים באמצע המאה ה"ט, ובמרכזו מספר כתובות הקדשה של בית תלמוד התורה הספרדי בירושלים משנת 1860 שטרם תועדו. כתובות אלו אוצרות בתוכן מידע חדש וייחודי על קורות תלמוד התורה והקמתו, על אופי פעילותה של העדה הספרדית בעיר באותן השנים, ועל הקשרים שבינה לבין קהילות ספרדיות במקומות אחרים.

נתי ברונר עוסק במאמרו בגאוגרפיה היסטורית יישובית של ארץ ישראל וסוקר את שני הניסיונות העיקריים של ההתיישבות היהודית בבקעת הירדן בעת החדשה: ניסיונות ההתיישבות החקלאית ביריחו ובסביבתה בשלהי המאה ה"ט, והניסיון להתיישבות עירונית בבית שאן במחצית הראשונה של המאה ה"כ. לצד סקירתם משווה המחבר בין מאפייני הניסיונות השונים בכל אחד מן האתרים ומנסה להציע הסבר מדוע לא צלחו ולא החזיקו מעמד לאורך שנים.

ראובן גפני מפנה את נקודת המבט אל כתובות ארצישראליות נוספות מן העת החדשה שטרם נחקרו: לוחות הזיכרון וההקדשה בבתי הכנסת של ירושלים, מן המאה ה"ט והמאה ה"כ. במאמר מוצגים המרכיבים התרבותיים והחברתיים השונים הניתנים לפיענוח באמצעות כתובות ההקדשה והזיכרון, כמו גם מפתחות שונים לניתוחן של הכתובות השונות, ככלי להכרת הקהילות ובתי הכנסת שבהם הוצבו.

במדור הערות ותגובות נדונים בקצרה מספר נושאים: פרופ' אפרים קליימן דן בשאלה האם הייתה טבריה מרכז של גידול עופות בימי המשנה, מתוך זיקה לפירושים השונים של הסוגיה בבבא מציעא כד ע"ב ושל התוספתא שם פ"ו ה"ה; פרופ' זאב הרצוג וד"ר יצחק מייטליס שבים ודנים באופיים הדתי של הפולחנים והמזבחות בתל ערד ובבאר שבע, ובשאלה האם הוקדשו לפולחן אלילי או עברי; והרב משה נוסבאום ופרופ' ישראל רוזנסון מציעים פירושים שונים למינוח 'סולמה של צור', לאור פירושו של רש"י למונח זה.

המערכת

* * *

תיקון טעות

בגיליון הקודם של כתב העת, במאמרו של הרב ד"ר אברהם אופיר שמש (ה'גנבא דסת"ר" שבתשובת רב האי גאון – חומר רפואי אקזוטי עתיק יומין', על אתר טו, תשס"ט, עמ' 99), פורסמה בטעות תמונה של נמיה תחת הכותרת לוטרה. טעות זו, שמקורה בזהוי שגוי באוצר התצלומים הלאומי, נעשתה על ידי המערכת שלא בידיעתו של המחבר. אנו מתנצלים על הטעות.